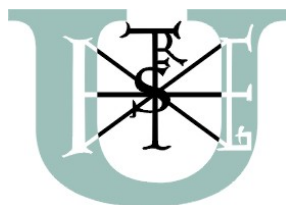

SZENT ISTVÁN EGYETEM
GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK
DOKTORI ISKOLA

*Regionális gazdasági, társadalmi folyamatok Északkelet-
Magyarországon*

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Király Zsolt

Témavezető:
Dr. Takács István
egyetemi docens

Gödöllő

2009

A doktori iskola

megnevezése: Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tudományága: Gazdálkodás- és Szervezéstudományok

vezetője: Dr. habil Szűcs István
egyetemi tanár, MTA doktora (közgazdaságtudomány)
Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Gazdaságelemzési Módszertani Intézet

témavezető: Dr. habil Takács István
egyetemi docens
Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Pénzügyi és Számviteli Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

BEVEZETÉS

A tér sajátosságait, összekötő és elválasztó szerepét napjainkig számos tudományterület évszázadokon keresztül vizsgálta. Elég, ha csak a csillagászatra, földrajzra, fizikára vagy az építészetre gondolunk. A térrel kapcsolatosan megfigyelhető törvényszerűségeket az említett területeken már a XX. század előtt is igen sokat feljegyezték, tudományos alapokon elemezték. Ezzel szemben a társadalomtudományok sokáig jelentős lemaradást tudhattak magukénak, hiszen ha csak a gazdaságtudományokon tekintünk végig, akkor is láthatjuk, hogy a hagyományos közgazdaságtan vizsgálati területe – Walter Isard szavaival élve – még az 1900-as évek első felében is csak „dimenzió nélküli csodaország” (Fujita, 1999). Ezalatt azt szükséges értenünk, hogy sem a klasszikus mikro-, sem a makroökonómia nem foglalkozott a térbeli elhelyezkedéssel. Előbbi elszigetelt vállalati modellekkel dolgozott, utóbbinál a nemzetgazdaság térbeli elhelyezkedése esetlegesen és csak a szállítási költségek formájában jelent meg, holott a közgazdasági tényezők szinte mindegyike bír térbeli jellemzőkkel is (Lengyel – Rechnitzer, 2004).

Napjainkra mindez jelentősen megváltozott. A térbeliség, a térbeli koncentrálódás, a globalizáció, a regionalizáció és a lokalizáció szerepe annyira felértékelődött, hogy ahhoz kapcsolódóan a regionális tudomány, s annak alapjait jelentő földrajz és szociológia tudományok is központi kérdésként kezelik a térbeli dimenziók hatásait, főleg, hogy azok jelentősen befolyásolják az egyes területi egységeken élők életminőségét, életszínvonalát is. Így nem véletlen, hogy a területi egyenlőtlenség következményei nemzeti és nemzetközi politikai szintű kérdéssé léptek elő az elmúlt ötven évben. Gondoljunk csak az egyes országok területfejlesztési, vagy az Európai Unió regionális politikájára!

Az említett kérdéskörök tekintetében Magyarország sem kivétel, s ez nem csak a rendszerváltás utáni időszakra igaz, hiszen már azt megelőzően is érzékelhetővé váltak az egyes térségek közötti fejlődési különbségek. Igaz, akkor még főleg ágazati sajátosságokhoz kapcsolódóan, de a későbbiek során az 1990-es évek területi differenciálódási folyamatainak egyik meghatározó elemeivé váltak, s hozzájárultak a már klasszikusnak tekinthető nyugat-kelet, Budapest-vidék relációkban értelmezhető éles eltérésekhez. Ezek mellett ma már észak-dél és a további centrum-periféria különbségekkel, valamint a Győr – Székesfehérvár – Budapest – Kecskemét – Szeged fejlődési ív és azokon kívül eső területek elkülönülésével és a határmentiséggel is számolnunk kell.

A fentiekén túlmenően számos differenciálódási dimenziót lehetne még felsorolni, de több mint valószínű, hogy mindegyik révén erőteljesen érintett lenne Északkelet-Magyarország. A személyes motivációmon – e térség a szűkebb hazám – túlmenően éppen ezért választottam a disszertációm regionális gazdasági, társadalmi folyamatokra és életminőségi, élhetőségi kérdésekre irányuló vizsgálatának tárgyául.

A téma időszerű, aktualitását éppen maga a térbeliség adja, hiszen a tér, az abban kialakuló, társadalmi-gazdasági kapcsolatok, a lokális sajátosságok, a globálisan tapasztalható jelenségek folyamatos változása megköveteli, hogy a területfejlesztési politika mindig időszerű válaszokat adjon a területi problémákra. Ehhez pedig nélkülözhetetlennek tartom a gazdasági, társadalmi jellemzők, életszínvonal, életminőség, az azokban bekövetkezett változások nyomon követését, a területi heterogenitás elemzését települések, kistérségek, megyék (?) és régiók szintjén egyaránt. Jelen esetben főleg a kistérségi szintű vizsgálatokra helyezem a hangsúlyt. Ez nem véletlen, hiszen véleményem szerint – nem megfélekedve a kistérségi programok regionális szintű összehangoltságának szükségességéről – hosszú távon a kistérségi szintű tervezés, (köz)feladatellátás és gazdaságfejlesztés lehet a sikeres hazai területfejlesztés kulcsa. A kistérség ugyanis pont az a területi méretkategória mely már elég nagy a méretgazdaságosság elveinek érvényesüléséhez és ugyanakkor még megfelelően kicsi a lokális sajátosságok figyelembevételének biztosításához.

Munkám fő célja azonban nem ezen kijelentésem bizonyítása, hanem egy olyan átfogó kép ábrázolása Északkelet-Magyarországról, melyből kirajzolódnak a térség közelmúltjának gazdasági, társadalmi jellemzői, kistérségei fejlettségbeli különbségeinek vélhető okai, területi heterogenitási fokának alakulása és nem utolsósorban, az ott élők térségi identitása, szűkebb és tágabb lakhelyükkel szembeni attitűdje, annak élıhetőségi, életminőségi megítélése. Utóbbiak igen fontosak, ugyanis a térség helyben tartó képességét – azon keresztül pedig a versenyképességét, fejlődését – jelentősen befolyásolják.

Ebből adódóan célt volt az is, hogy a KSH területi adataira épülő szekunder kutatás vizsgálatainak és a közel ezerfős kérdőív megkérdezés egyes eredményeit összevetve rávilágítsak arra, hogy önmagában a területi gazdaságstatisztika mutatókra alapozott területi értékelései, elemzései ugyan sokatmondók, de nem jelenthetnek kizárólagos döntési alapot térségfejlesztési kérdésekben. A területi statisztika által kevésbé, vagy egyáltalán nem mérhető jellemzők jóval árnyaltabbá teszik az egyes problémákat, ráadásul életminőségi tényezők is. Így válik fontossá az egyén szerepe, az általa alkotott helyi közösség, a térségről benne kialakult kép (imázs), a területtel szembeni attitűd, identitás; összességében tehát valamennyi helyben élő szemléletének összessége, a helyi kultúra. Indokolt a szélesebb alapokon nyugvó szociológiai megközelítés is a lokális, illetve kistérségi gazdaságfejlesztésben. Erre igen jó nemzetközi és részben hazai példa a LEADER akciócsoportok tevékenysége, a vidékfejlesztés helyi kezdeményezésekre alapozott formája.

A fent ismertetett célkitűzéseim mellett fogalmaztam meg előfeltételezéseimet, melyek közül az első az volt, hogy az elemzett térségben a megyeszékhelyi és egyéb kistérségek közötti differenciálódás következményeként a jövedelmi különbségek jelentősek és azok fokozódnak. Úgy véltem, hogy az egyes kistérségek élıhetőségi megítélése és az egyes válaszadók lakhelyének településtípusa, rangja illetve a válaszadó korcsoportok között várhatóan szoros összefüggés tapasztalható. Azt is valószínűsítettem, hogy az általam képzett komplex élıhetőségi (életminőségi) és a helyben tartó képességi index területi egységenként hasonló relatív értékeket fog mutatni a területi egységek összehasonlítása során. S végül, de nem utolsósorban feltételeztem, hogy a kistérségek KSH és helyi lakosság által fejlettségi kategóriákba történő besorolása számos esetben eltérő eredményt fog mutatni, adódóan abból, hogy előbbi statisztikai mutatókból képzett komplex fejlettségi index, míg utóbbi saját tapasztalata, elvárásai és attitűd alapján teszi ezt meg.

A megfogalmazott célok elérése, a feltételezések vizsgálatának eredményessége és megalapozottsága érdekében választottam meg azon szakirodalmi források körét, melyek között főleg a tér szerepével, a gazdaság térbeli átrendeződésének sajátosságaival, a területi differenciálódással, annak mérésével és az életminőséget befolyásoló tényezőkkel foglalkozó irodalmak szerepelnek. Úgy vélem csak ezek segítségével értelmezhető és érthető igazán egy olyan elemzés, mely gazdasági és társadalmi folyamatok területi vizsgálatával foglalkozik. Hiszen a térbeliségből adódó háttér okok ismerete, megértése és számbavétele (tér értelmezése, regionális gazdaságtani kérdéskörök) nélkül nem valósulhatna meg a térbeli tényezők olyan irányba történő alakítása, mely gazdaságpolitikai és társadalmi érdekeket tart szem előtt (regionális politika). S mindez nem volna igazán hatékony, ha a területi változásokat nem tudnánk nyomon követni, számszerűsíteni, elemzésekkel szemléltetni (területi mutatók). E hármast a területi differenciálódási folyamatok háttér okai feltárásának, azokba történő beavatkozásnak és a beavatkozás hatékonysága indikálásának hármasként is értelmezhetjük.

Szintén a fent megjelölt irányelvnek megfelelően kerültek a kérdőívbe közvetlen lakóhely és térségének egyéni értékítélet alapján történő minősítésére, közszolgáltatásokra, elérhetőségre, jövedelmi helyzetre stb. vonatkozó kérdések. Bízom benne, hogy mindezek segítségével ténylegesen sikerült mások számára is észrevehető módon a téma kellő színvonalú kifejtése, melynek megválasztásában az is ösztönzött, hogy évek óta foglalkozom a területi folyamatok sajátosságaival oktatási tevékenységem és publikációim kapcsán.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Doktori értekezésem lényegi részét jelentő területi elemzésemben – ahogyan azt már a bevezetésben is jeleztem – Északkelet-Magyarország áll. Az elemzés három egymással összefüggő, de eltérő módszereket alkalmazó részre osztható fel. Az *első* a már ismertetett egyszerű statisztikai mutatók, illetve a területi eltérések mérésére alkalmas indikátorok némelyikére épülő rövid elemzés, melynek legfőbb célja a térség és két statisztikai régiójának *pozicionálása* országos viszonylatban, illetve a szóban forgó országrész *heterogenitásának vizsgálata*. A *második* egy *kérdőíves felmérés*, mellyel azt kívántam elérni, hogy képet kapjak a helyi lakosságban kialakult területi *imázsról*, *identitásról* és a szűkebb-tágabb lakhelyükkel kapcsolatosan tapasztalható *attitűdről*. S végül, de nem utolsó sorban a KSH kistérségi adataira építve egy főkomponens analízist alkalmaztam, hogy segítségével kiegészíthessem az előző két elemzés eredményeit. Ezen hármas tagoltság alapján mutatom be az elemzéseimhez felhasznált alapadatok, mutatók és módszerek körét. Mindenek előtt azonban az ezeket jelentős mértékben meghatározó, a szakirodalmi áttekintés alapján és az előfeltételezések további fenntartásával megfogalmazott hipotéziseimet ismertetem.

Hipotézisek a szakirodalom alapján

Az első hipotézisem az előfeltételezések alapján tehát az, hogy az elemzett térségben a megyeszékhelyi és egyéb kistérségek közötti differenciálódás következményeként a jövedelmi különbségek jelentősek és azok fokozódnak (H1).

Azt is feltételeztem, hogy az egyes kistérségek élhetőségi megítélése és az egyes válaszadók lakhelyének településtípusa, rangja illetve a válaszadó korcsoportok között várhatóan szoros összefüggés tapasztalható (H2).

A fentiekben túl valószínűsítettem, hogy az általam képzett komplex élhetőségi (életminőségi) és a helyben tartó képességi index területi egységenként hasonló relatív értékeket fog mutatni a területi egységek összehasonlítása során (H3).

S végül, de nem utolsó sorban úgy véltem, hogy a kistérségek KSH és helyi lakosság által fejlettségi kategóriákba történő besorolása számos esetben eltérő eredményt fog mutatni, adódóan abból, hogy előbbi statisztikai mutatókból képzett komplex fejlettségi index, míg utóbbi a válaszadók saját tapasztalatai, elvárásai és attitűdje alapján teszi ezt meg (H4).

Pozicionálás és heterogenitás vizsgálat

Értekezésem középpontjában ugyan Északkelet-Magyarország vizsgálata áll, ám az egyes területi egységek – régiók, megyék – országos szintű összehasonlítását is szükségesnek tartottam annak érdekében, hogy megfelelő módon lehessen értelmezni a térségen belüli vizsgálatok eredményeit. Hiszen egy mezo-, illetve mikroszintű térség elemzése önmagában, anélkül, hogy azt elhelyeznénk egy makro környezetben, igazából keveset mondana. Éppen ezért az 1998-2007 közötti időszakra vonatkozóan *9 mutató területi adatait* vettem össze, főként azok megjelenítésére kiválóan alkalmas grafikonok, illetve diagramok formájában. A szóban forgó 9 mutató az 1.4. fejezetben sorra vett nemzetközi vizsgálatokban figyelembe vett területekhez kapcsolható vagy azokban alkalmazott, életminőség és életszínvonal mérésére alkalmas jelzőszámok közül került ki, figyelembe véve a hazai statisztikákban történő használatukat és hozzáférhetőségüket:

1. öregedési index,
2. aktivitási arány (%),
3. munkanélküliségi ráta (%),

4. bruttó átlagkereset (Ft/fő/hó),
5. egy főre jutó GDP (ezer Ft/fő),
6. egy főre jutó beruházás értéke (Ft/fő),
7. regisztrált vállalkozások száma (db/1000 fő),
8. épített lakások száma (db/10000 fő),
9. személygépkocsik száma (db/1000 fő).

Mindezekben túlmenően a felsorolt mutatók kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy alkalmasak a térségi gazdasági aktivitás és a jövedelmi helyzet jellemzésére. Ez pedig mindenképp hozzásegít ahhoz, hogy kiértékelésükkel az északkeleti országrészen belüli, kistérségi szintű vizsgálatokat megalapozottabb módon végezhessem el.

Ugyanebből az okból kifolyólag alkalmaztam a már ismertetett *duál-mutatót*, *Hoover-indexet* és az *allokációs hányadosot* a GDP és a beruházás területi megoszlása kapcsán, regionális és megyei szinten egyaránt. Az említett két gazdasági indikátor megoszlását a területi népességarányhoz viszonyítottam a Hoover-indexnél és az allokációs hányadosnál. Ezen értékeket szintén 1998-2006 (GDP), illetve 1998-2007 (beruházás) közötti időszak adatai alapján képeztem, mutatónként más-más területi megközelítésben. A duál-mutatót regionális és megyei szinten, értelemszerűen az összes területi egységre vonatkozóan számoltam, súlyozatlanul és súlyozva egyaránt. Utóbbi esetén az egyes térségek lakosságának összlakosságon belüli arányát vettem alapul a súlyozás kialakításához, ahol a lakosságárány reciprok értéke jelentette a súlypontokat.

A súlyozás által az ismertetett súlyozatlan duál-mutató képlete és az $1 \leq D < \infty$ feltétel továbbra sem változik, az eltérés csupán az átlagok képzésében van:

$$D = \frac{x_m}{x_a},$$

ahol

x_m = az \bar{x} -nél nagyobb x_i értékek súlyozott átlaga

x_a = az \bar{x} -nél kisebb x_i értékek súlyozott átlaga,

\bar{x} = x_i súlyozott átlaga.

A Hoover-index értékeit a duál-mutató alkalmazási dimenzióin túl, további területi relációban is kiszámoltam, melyek a következők:

- együttesen a 7 statisztikai régió,
- Közép-magyarországi régió és további 6 statisztikai régió,
- együttesen a 20 NUTS 2 területi egység (19 megye és Budapest),
- Budapest és a 19 megye,
- Északkelet-Magyarországot alkotó 2 statisztikai régió és a további 5 statisztikai régió,
- Észak-magyarországi és az Észak-alföldi statisztikai régió,
- Északkelet-Magyarországon belüli 6 megye együttesen.

Utóbbiak már egyértelműen a vizsgált országrész területi heterogenitás vizsgálatát szolgálták, mint ahogyan az ott található kistérségek esetében alkalmazott Robin Hood-index használata is. A területi egyenlőtlenségek elemzésekor azonban nem csak arra voltam kíváncsi, hogy az éppen vizsgált ismérv – GDP, beruházás, jövedelem – hány százalékát kellene a területi egységek között átcsoportosítani, hanem arra is, hogy feltehetően mely térségekből és hová.

Éppen ezért számoltam allokációs hányadost – ismételten a területi népességarány bevonásával – minden olyan esetben, ahol Hoover-indexet is. Az allokációs arányok területi összevetésének megkönnyítése érdekében területi egységenkénti időbeli átlagot, szórást és megfelelő számú területi egység esetén (megyei, kistérségi szinten) trendet (irány, meredekség) is képeztem, továbbá a kistérségekre vonatkozóan kiszámolt allokációs átlag alapján történt kategorizálást kartogram formájában is megjelenítettem.

Kérdőíves megkérdezés Északkelet-Magyarországon

A gazdasági, társadalmi illetve területi folyamatok összetettebb vizsgálatának érdekében végeztem el egy standardizált írásbeli kérdőívezést is. Ennek legfőbb célja az volt, hogy egy általános képet kapjak, a szóban forgó térséget alkotó megyék, kistérségek élhetőségéről, az ottani életkörülményekről, s mindennek a helyi lakosság által történő megítéléséről. Ezáltal, úgy vélem, lehetőség nyílik a gazdasági statisztikai mutatók alapján és a helyi társadalmak által alkotott helyzetkép összevetésére, az esetlegesen egymásnak ellent mondó pontok megvilágítására.

A fent említett kérdőíves felmérés értelemszerűen Északkelet-Magyarország területén, a 2008. év április, május és június hónapjaiban zajlott. Összesen két statisztikai régióra (Észak-magyarországi és Észak-alföldi), az azokat alkotó 6 megyére (Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) és az ezeken belül megtalálható 55 statisztikai kistérségre terjedt ki. Az alapsokaságot ennek megfelelően Magyarország e térségének lakossága jelentette, a véletlenszerűen kiválasztott *minta elemszáma* (N) pedig 989 fő volt.

A felmérés sem Északkelet-Magyarországra, sem annak alkotó területi egységeire vonatkozóan nem tekinthető reprezentatívnak. A véletlenszerűen kiválasztott minta 989 fős elemszáma ugyan közel áll ahhoz az 1000 fős mintanagysághoz, mellyel a társadalomtudományok esetén elfogadott és alkalmazott 95,5%-os megbízhatósági szint mellett országos, reprezentatívnak tekintett felmérést végeznek (Lehota, 2001), ám a kérdések jellegéből és a területi megosztottságból adódóan igen erőteljes a rétegzettség, ezért nem áll fenn a reprezentativitás.

Ez igaz annak ellenére is, hogy a szóban forgó országrészen fellelhető 999 település közül 210-et értem el a kérdőívezés során, s ez 21,02%-os elérési arányt jelent. Ha ezt tovább bontjuk települési rang alapján, akkor a mintában mind a hat megyeszékhely, minden második város és minden hatodik nagyközség, illetve község megtalálható.

A kérdőívezés során elért településeket településkategóriák szerint is vizsgáltam. Itt fontos megjegyezni, hogy jelen esetben a kategóriák csupán lakosságszám alapján értendők, s nem oly komplex módon, mint Beluszky Pál (2003) elemzéseiben, ahol az egyes csoportok, lakosságszám (nagyság), funkcionális és település-hierarchia kategóriák. Utóbbi kettő figyelembevételétől eltekintettem, minthogy munkám céljai között nem szerepelt település-hierarchia vizsgálat.

Az általam létrehozott – összesen nyolc – településméret kategóriát több munka és csoportosítás, illetve azok együttes alkalmazása alapján képeztem, többek között a KSH népességnagyság szerinti csoportosítást, a hazai településszerkezetre jellemző településméreteket, a településhálózat alakulásának sajátosságait (Süli-Zakar, 2003), a különböző városkategorizálási irányokat (Pál, 2001) is áttekintve végül Kovács Zoltán csoportosítását (2002) vettem alapul. Az így kialakított településkategóriák mindegyike az 1. táblázatban látható.

1. táblázat A felmérés során alkalmazott településkategóriák (Kovács alapján)

Településkategóriák	Lakosságszám (fő)
Törpefalu	0 - 199
Aprófalu	200 - 499
Kisfalu	500 - 1 999
Nagyfalu	2 000 - 4 999
Óriásfalu	5 000 - 9 999
Kisváros*	10 000 - 19 999
Középváros	20 000 - 99 999
Nagyváros	100 000 - 999 999

Forrás: Kovács, 2002

*Kiegészítésként megjegyzendő, hogy azon települések, melyek lakosságszáma nem éri el a 10.000 főt, de városi ranggal rendelkezik, szintén kisvárosi besorolást kapott.

Amennyiben a fent említett rétegzettségűtől és az azt eredményező vizsgálati tényezőktől eltekintünk, s csak a lakosságarány tekintetében vizsgáljuk az egyes megyék és kistérségek „representativitását”, úgy a 2. táblázat adatai alapján jól látható, hogy felül „representált” Heves, Nógrád, és Jász-Nagykun-Szolnok, míg a további három megye esetén a kérdőívek száma nem éri el a szükséges arányszintet. A dolgozat további részeiben a reprezentativitás ezen egyszerűsítő feltételezés mellett értelmezendő. Az egyszerűsítés célja pedig az, hogy az egyes térségekkel kapcsolatosan kapott eredmények megfelelő súllyal kerüljenek figyelembevételre, illetve az azok alapján levont következtetéseket is megfelelő módon lehessen értelmezni. Így nem meglepő, hogy az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió Északkelet-Magyarországon belüli lakosságarányának megfelelő „representativitását” biztosító 45,1%-54,9%-os arány sem teljesül. Ez jelen esetben 71,4%-28,6%-os megoszlást mutat. Ennek ellenére úgy vélem, hogy Északkelet-Magyarországra, az Észak-magyarországi és Észak-alföldi régiókra, továbbá az azokat alkotó megyékre vonatkozó eredmények, s azok alapján megfogalmazott megállapítások minden esetben iránymutatók a minta elemszámának nagyságából és annak véletlenszerű kiválasztásából adódóan.

2. táblázat A minta „representativitása” megyei szinten a lakosság területi megoszlásának tükrében

Területi egység	Lakosság		Kérdőív		Reprezentativitás
	Fő	%	Db	%	
Heves megye	319 460	11,5%	397	40,1%	jelentősen felül
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	719 001	25,9%	214	21,6%	kissé alul
Nógrád megye	213 030	7,7%	95	9,6%	kissé felül
Hajdú-Bihar megye	545 641	19,6%	61	6,2%	jelentősen alul
Jász-Nagykun-Szolnok megye	404 072	14,5%	159	16,1%	kissé felül
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	576 054	20,7%	63	6,4%	jelentősen alul
Északkelet-Magyarország	2 777 258	100,0%	989	100,0%	-

Forrás: KSH, 2008; saját kutatás, 2008

A reprezentativitás elemzésében tovább haladva, a kistérségek szintjén, megállapítható, hogy a vizsgált földrajzi területen található 55 kistérségből, 4 egyáltalán nem, 30 alul, 21 pedig a lakosság megoszlási arányhoz közel azonos mértékben (1-2% eltérés) vagy ahhoz képest felül reprezentált. Ugyanakkor fontosnak tartottam, hogy a statisztikai reprezentativitáson túlmenően bizonyos szakmai szempontok és az egyes mintán belüli arányok súlyából adódóan tovább árnyaljam a kistérségek e szempont szerinti csoportosítását. Mindezek alapján a vizsgált északkelet-magyarországi 55 kisebb területi egység 65,5%-ában vonható le olyan következtetés, mely legalább iránymutatónak, jobb esetben általános érvényűnek tekinthető.

A saját összeállítású standard kérdőív (M4. melléklet) 26 kérdéséből 18 tárgyköri és 8 személyes, a kérdésfeltevés módja szerint pedig mind direkt. Nyitott, zárt és skálás kérdéseket (Lehota, 2001) egyaránt alkalmaztam. Tisztán nyitott kérdés csupán egy szerepelt, az is a lakhelyre vonatkozott, így annak kiértékelése nem jelentett gondot, hiszen ennek elsődleges szerepe a településrang ellenőrzésében, településkategória megállapításában és a kistérségi besorolásban játszott szerepet. Ez pedig a Magyar Köztársaság helységnevkönyvében (KSH, 2008a) szereplő települési adatok segítségével megoldható volt.

A tárgyköri kérdések alapján véve két csoportra oszthatók a lakhely és térségének minősítése, illetve a munkalehetőség és jövedelemszint témakörökhöz kötve. Az első három kérdés mindegyikének típusa az intervallumskálába tartozó, *szemantikus differenciál skála*, melyen 1 és 5 közötti értékkel kellett minősíteni az adott területi egységet – megyét, kistérséget, települést – a megadott szempontok szerint, többek között úgy, mint megközelíthetőség, fejlődőképesség, környezeti állapot, jövedelemszint, szolgáltatások, infrastruktúra, munkanélküliség stb.. Azért ezt a pszichológiából átvett kérdéstípust használtam ez esetben, mert kiválóan alkalmas a „fogyasztói” vélemények, *magatartás vizsgálatára, a hozzáállás, attitűd mérésére* (Lehota, 2001). Ráadásul a skála két végén szereplő ellentétes értelmű szavak, állítások rendelkeznek az „általános érthetőség tulajdonságával”, s ebből adódóan mérni lehet a hozzáállások irányát, intenzitását (Molnár, 1995). Erre tudatosan fektettem hangsúlyt, hiszen a szakirodalmi feldolgozás kapcsán említett Dunning – Normann-féle kutatás is rávilágított több más elemzéssel egyetemben, hogy a területi identitásnak, a térségi imázsnek és az ott élők attitűdjének régióformáló szerepe van, gazdasági és társadalmi értelemben véve egyaránt.

Szintén a skálás kérdések mellett szólt, illetve összeállításukban, s külön blokként való alkalmazásukban játszott szerepet a szubjektív életminőséggel és annak mérésével foglalkozó szakirodalom (pl. Márfa). Egyébként utóbbiak hatása jelenik meg a kérdőív további kérdéseiben is. A negyedik kérdés az adott *(kis) térség fejlettségi fokának*, fejlődési ütemének megítélésre irányult 5 kategóriába történő besorolás által. Az említett öt csoport elnevezése a Faluvégi Albert (2000) által képzett, s korábban a KSH által is alkalmazott kistérségi fejlettségi kategóriákkal – lemaradó, stagnáló, felzárkózó, fejlődő, dinamikus fejlődő – egyezett meg, azzal a céllal, hogy a saját és a korábbi eredményt Északkelet-Magyarország vonatkozásában összevetthessem.

A következő két kérdés a települési élıhetőség gondolatkörét érintik, hiszen a *közszolgáltatások hozzáférhetőségére* illetve a *település elérhetőségére* – gyorsforgalmi út, autópálya elérési ideje – kérdeznak rá. A települési szolgáltatások megléte, vagy éppen hiánya ugyanúgy az életminőséget befolyásoló tényezők körébe tartozik, mint az, hogy milyen (közúti) körülmények között érhető el egy község, vagy város. Ezen túlmenően utóbbi jelentősen befolyásolja a mobilitási hajlandóság alakítása révén – például munkahelyi ingázás – a helyben tartó képességet, és kihat a gazdasági beruházási kedvre is.

A *térségre jellemzőnek vélt gazdasági tevékenység* – 7. kérdés – a területi egységgel szemben támasztott személyes elvárásokat jelentősen befolyásolhatja, gondoljunk csak az adott gazdasági ágazat jövedelmi viszonyaira, munkakörülményeire, ráadásul sajátos attitűd kialakulásához is vezethet az eltérő miliő, a hétköznapi tapasztalatok révén. Végül, de nem utolsó sorban, bizonyos mértékig utalhat a térségi lakosság iskolázottsági jellemzőire is, hiszen eltérő arányban támaszt magasabb szintű képzettségi elvárásokat a mezőgazdaság az informatikához vagy az üzleti szolgáltatásokhoz mérten.

A *migráció* kérdéskörét is szükségesnek tartottam érinteni a felmérés során, ezt szolgálta a 8-10. kérdés. Azon túlmenően, hogy információhoz jutottam a lakhelyet változtatók, illetve változtatni kívánók mintán belüli arányáról, annak is fontos szerepet tulajdonítottam, hogy a további – személyes – kérdésekre adott válaszokkal együttesen képet kaphattam a lakhelyváltás okáról,

dimenziójáról, az életkori és képzettségbeli jellemzőkkel együtt. Dimenzió alatt jelen esetben és a kérdésnek megfelelően a lakhelyváltatás következő eshetőségeit értem: lokális (települési körzeten, kistérségen belül), mezo (megyén, régión belül), makro (régió kívülre, Budapestre), nemzetközi (külföld). Az előbb említett tényezők mindegyike befolyásolhatja az adott település, kistérség helyben tartó képességét, s ami még fontosabb jövőbeni lehetőségeit.

A 11. kérdés valamelyest elkülönül a többi ponttól, hiszen tartalmát tekintve sem a térséggel, sem annak jövedelmi és munkalehetőségbeli jellemzőivel, sem a személyes jövedelmi és képzettségi kondíciókkal nem foglalkozik. Azt sem állíthatom, hogy ezáltal a területfejlesztési pénzügyi források felhasználásával kapcsolatos informáltságukat mérhetem. Ugyanakkor a kapott válaszok tükrözik a társított gondolatokat és így az egyes területi egységek lakosságának pesszimista, vagy épp optimista mivoltát.

A következő kérdéssor (12-18. kérdés) egy külön blokkot alkot az íven belül, hiszen egységesen a munkalehetőséget és a jövedelmi helyzetet érinti. Súlya – több mint a kérdések negyede – talán túlzottnak tűnhet, ám nem szabad megfeledkezni arról, hogy hétköznapi értelemben véve a munkalehetőség egyenlő munkahellyel, vagyis végső soron jövedelemmel. Ez pedig – eltekintve a munkahelyek minőségétől, a jövedelem színvonalától – direkt és indirekt módon is erősíti a település, kistérség lakosságmegtartó képességét. A direkt mód bővebb magyarázatra nem szorul, az a munkalehetőség természetéből adódik. Az indirekt hozzájárulás alatt pedig azt értem, hogy a jövedelemmel rendelkezők és azok háztartásai fizetőképes keresletet jelentenek a termékek és szolgáltatások lokális és térségi piacán egyaránt. Így lehetőség adódik a szolgáltató szektor helyi szintű stabilitására, növekedésére, azaz további munkahelyeket generál. Ráadásul a helyi önkormányzatok költségvetésére gyakorolt hatásán – adók, szociális juttatások stb. – keresztül befolyásolja a település élhetőségét, hiszen a felszabaduló összegek fejlesztésekre, szolgáltatásminőség javítására fordíthatók.

A további kérdések (19-26.) a válaszadó nemére, korára, végzettségére, foglalkozására, az őt foglalkoztató szektorra vonatkoznak, illetve segítik a földrajzi elhelyezkedés beazonosítását.

A kapott válaszokból nyert eredmények bizonyos körét egyszerű arányok formájában diagramokon, másokat kartogramok segítségével jeleníték meg. Ahol lehetőség volt rá és indokoltnak láttam, ott átlagot és szórást is számoltam, illetve a hipotézisvizsgálatok eredményessége érdekében korrelációs számításokat is végeztem.

Főkomponens analízis

A kistérségi szintű elemzésekhez alkalmazott főkomponens analízis egy többváltozós elemzési módszer, a faktoranalízis egyik típusa. Segítségével – azon túlmenően, hogy több változó alapján nagyobb mennyiségű adat is jól elemezhető – az információk tömöríthetők, az eredmények vizuálisan jól megjeleníthetők (Székelyi – Barna, 2002).

A többváltozós vizsgálatok céljai általában: változók összefüggéseinek feltárása, összefüggések alapján változócsoportok feltárása, a változók közötti kapcsolatok irányának és mértékének megállapítása, az egy csoportba tartozó változók mögötti közös okának keresése, az eredeti jellemzők (koordináták) számának redukálása és a megfigyelési egységek ezek alapján történő ábrázolása és a megfigyelési egységek csoportosítása, hasonlóságuk feltárása.

A módszer alkalmazása során számos feltételnek kell teljesülnie. Már az analízis alá bevonandó *adatbázissal* szemben is létezik egy általános elvárás. Nevezetesen az, hogy a *megfigyelési egységek* számának nagyobb vagy egyenlőnek kell lennie a *megfigyelési változók* (valószínűségi változók) a

számának háromszorosával. Az *alkalmazhatóság* megállapítására szolgál a Bartlett próba és a Kaiser teszt is. A faktoranalízisnek – s így a főkomponens analízisnek is – csak akkor van értelme, ha a Bartlett próba alapján a szignifikancia értéke kisebb, mint 0,05, vagyis a változók összefüggnek. A Kaiser teszt során kapott Kaiser- Meyer–Olkin (KMO) mérték, a mátrixhoz egy 0 és 1 közé eső számot rendel. Ha ez az érték a 0,5-es határérték alatti, vagyis az elfogadhatatlan kategóriába esik, akkor nincs értelme a főkomponens analízis elvégzésének (Sajtos – Matev, 2007). Még egy fontos feltételről kell szólni, mely a *főkomponensek* kiválasztásával kapcsolatos. A vizsgálat során generált háttérváltozók (komponensek) közül csak az számít főkomponensnek, melynek sajátértéke (varianciája) 1 fölötti, s csak annyi főkomponenst határozunk meg, amennyi az összes variancia legalább 80%-át magyarázza.

Mindezek ismeretében és a módszer alkalmazási területein is végigtekintve, a főkomponens analízist indokoltnak láttam értekezésem területi elemzési eszközeinek körébe bevonni, hiszen én is törekedtem az eredeti területi jellemzők számának redukálására és ezek alapján a kistérségek történő ábrázolására, csoportosítására, hasonlóságuk feltárására.

Az általam végzett főkomponens vizsgálatok alapját a Központi Statisztikai Hivatal kistérségi adataira épülő alapadat mátrixok képezték. Azért a többes számot használom, mert az elemzés 10 éves időintervallumot (1997-2006) ölelt fel, így értelemszerűen tíz évenkénti alapadat mátrixszal és ugyanennyi elvégzett analízissel lehet számolni.

Az alapadat mátrixokban szereplő megfigyelési egységek értelemszerűen Északkelet-Magyarország kistérségei, míg a megfigyelési változók a következő mutatók:

1. Vándorlási különbözet 1000 lakosra (fő/1000 fő)
2. Vállalkozások száma 1000 lakosra (db/1000 fő)*:
 - a. Regisztrált vállalkozások száma (1996-1998; 2004-2006)
 - b. Működő vállalkozások száma (1999-2003)
3. Kiskereskedelmi üzletek száma 1000 lakosra (db/1000 fő)
4. Munkanélküliek (1997-2005) illetve nyilvántartott álláskereső aránya a munkavállalási korú népességből (2006**) (%)
5. SZJA-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra (1997-2006) (Ft/fő)
6. Személygépkocsik száma 1000 lakosra (db/1000 fő)
7. Elvégzett osztályok száma

* Az eltérés a KSH adatgyűjtése során alkalmazott mutatókból adódik.

**2006-tól a nyilvántartott álláskeresőkre vonatkozó adatokat alkalmazza a KSH.

Azért ezen tényezőket vontam be az elemzésbe, mert érintik a térségi gazdasági aktivitást, a jövedelmi viszonyokat, az azokkal kapcsolatba hozható humántényezőket. A fenti felsorolásban található mutatók körének és számának meghatározásában mindemellett – a pozicionálás során alkalmazott mutatók kiválasztásához hasonlóan – a szubjektív és objektív életminőség, életszínvonal mérésére irányuló nemzetközi vizsgálatokban alkalmazott jelzőszámok (1.4. fejezet) szolgáltak alapul, tehát azokat vagy azoknak megfelelő és a hazai statisztikai rendszerben kistérségi területi szinten is alkalmazott mutatók körét vettem figyelembe.

Az első mutató az adott térség népességmegtartó képességének indikátoraként is felfogható, mely akár önmagában is utalhat az adott területi egység megítélésére, általános helyzetére. A 2-4. mutató az egyes kistérségek gazdasági aktivitásával kapcsolatosan adhat iránymutatást, igaz a regisztrált vállalkozások száma – a székhely és telephely, adózási hely eltéréseinek köszönhetően – valamint a munkanélküliek aránya – a jogi szabályozásból adódóan – torzító hatással bír, de ez a torzítás

területi egységektől függetlenül jelen van. A jövedelmi helyzetről valamelyest képet adó 5-6. jelzőszám kapcsán is megfogalmazható hasonló észrevétel, hiszen a jövedelmek nominális értékeinek, illetve a személygépkocsik számának területi összevetése önmagában nem jelenthet alapot teljesen reális következtetések megfogalmazására. Gondoljunk csak az egyes országrészek, sőt egyes városok kapcsán érzékelhető, az átlagostól kiugróan eltérő megélhetési költségzintre, a lokális piacok – főleg szolgáltatások – közötti árszínvonal különbségekre stb.!

A személygépkocsik kapcsán befolyásoló tényezőként jelentkezik a gépkocsiállomány átlagkora és érték kategória szerinti összetétele, hiszen a kis- és középkategóriás gépjárművek tekintetében a 2008. őszéig tartó hitelfinanszírozási gyakorlat által kínált lehetőségek révén bizonyos értelemben véve jövedelemérzékennebbé tette az autópiacon. Mivel azonban nem állt módomban ez irányú adatgyűjtés – és más lehetőségem sem volt árnyaltabb adatbázishoz történő hozzáférésre – az említett torzító hatásoktól eltekintettem, többek között az elemzési feltételek leegyszerűsítése érdekében.

Az utolsóként szereplő, de nem kevésbé fontos jelzőszám a képzettségi színvonalon túl a térség gazdasági potenciáljáról is képet ad, hiszen a rendelkezésre álló tudás a technológiai adaptáció kulcstényezője. Sőt a gazdasági kockázattal szembeni viselkedést is meghatározza és azáltal a vállalkozói kedvet is befolyásolja. Ez pedig – folytatva a gondolatmenetet – a foglalkoztatás kapcsán kiemelkedő súllyal bír, elég, ha csak a kkv-k foglalkoztatásban betöltött szerepére gondolunk.

A fenti mutatók kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy a Faluvégi (2000) féle kistérségi fejlettségi besorolásnál, és a kistérségek és települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális elmaradottságát/fejlettségét mérő komplex mutató kiszámításánál (67/2007. OGY határozat) egyaránt alkalmazásra kerültek.

Az évenként képzett alapadat mátrix elemzése esetén is adottak voltak az alapvető alkalmazhatósági feltételek, hiszen:

- teljesült a nagyszámú megfigyelés, az évenkénti alapadat mátrix adatainak (megfigyelési értékeinek) 300 feletti számával, ráadásul a 11 éves időintervallum tovább növelte a megfigyelések számát (összesen mintegy 4600),
- fennállt a megfigyelési egységek (n) és megfigyelési változók (p) közötti $n \geq 3p$ reláció, ugyanis a 46 (1997-2002) és 55 (2002-2006) kistérség, mint megfigyelési egység száma meghaladja a statisztikai mutatók számának (7) háromszorosát.

A fentiek teljesülése mellett az alkalmazást megelőzően természetesen az alapadat mátrixra vonatkozóan elvégeztem a KMO tesztet és a Bartlett-próbát is. Az eredmények alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a változók összefüggnek (szignifikancia szint 0,05 alatti) és a KMO érték alapján a faktoranalízis alkalmazhatósági foka az adott évi adatmátrixra vonatkozóan legalább közepes, az esetek több mint 50%-ában pedig dicséretes. Így a módszer alkalmazható, igaz a főkomponensek teljes megmagyarázási aránya 1997-1998 között alacsonyabb, mint az általánosan megkívánt szint.

EREDMÉNYEK

Komplex élıhetőségi index

A kérdőíves megkérdezés válaszainak feldolgozása érdekében három életminőségi, illetve azokból képzett komplex életminőségi indexet alkalmaztam. A három index a megyei élıhetőségi index (MÉI), települési élıhetőségi index (TÉI) és a relatív kistérségi élıhetőségi index (RKÉI). Az indexek megnevezése a kérdésben megjelölt területi egységekre utal. E három index egyszerű számtani átlaga adta a komplex élıhetőségi indexet (KÉI), melyet a fejlettségi kategóriaértékkel módosítottam, s így egy módosított komplex élıhetőségi indexet (MKÉI) is képeztem. Mindezek alapján a képzett indexek számítási képlete a következıképp írható fel.

Magyei élıhetőségi index (MÉI)

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n},$$

ahol

- x_i = az adott területegység i -edik jellemző alapján kapott pontszáma
- n = térségi minta elemszáma és
- $1 \leq M \leq 5$.

Települési élıhetőségi index (TÉI)

$$T = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n},$$

ahol

- y_i = az adott területegység i -edik jellemző alapján kapott pontszáma
- n = térségi minta elemszáma és
- $1 \leq T \leq 5$.

Relatív kistérségi élıhetőségi index (RKÉI)

$$R = \frac{\sum_{i=1}^n z_i}{n},$$

ahol

- z_i = az adott területegység i -edik jellemző alapján kapott pontszáma
- u = térségi minta elemszáma és $1 \leq R \leq 5$.

Komplex élıhetőségi index (KÉI)

$$K = \frac{M + T + R}{3},$$

ahol

- $1 \leq K \leq 5$.

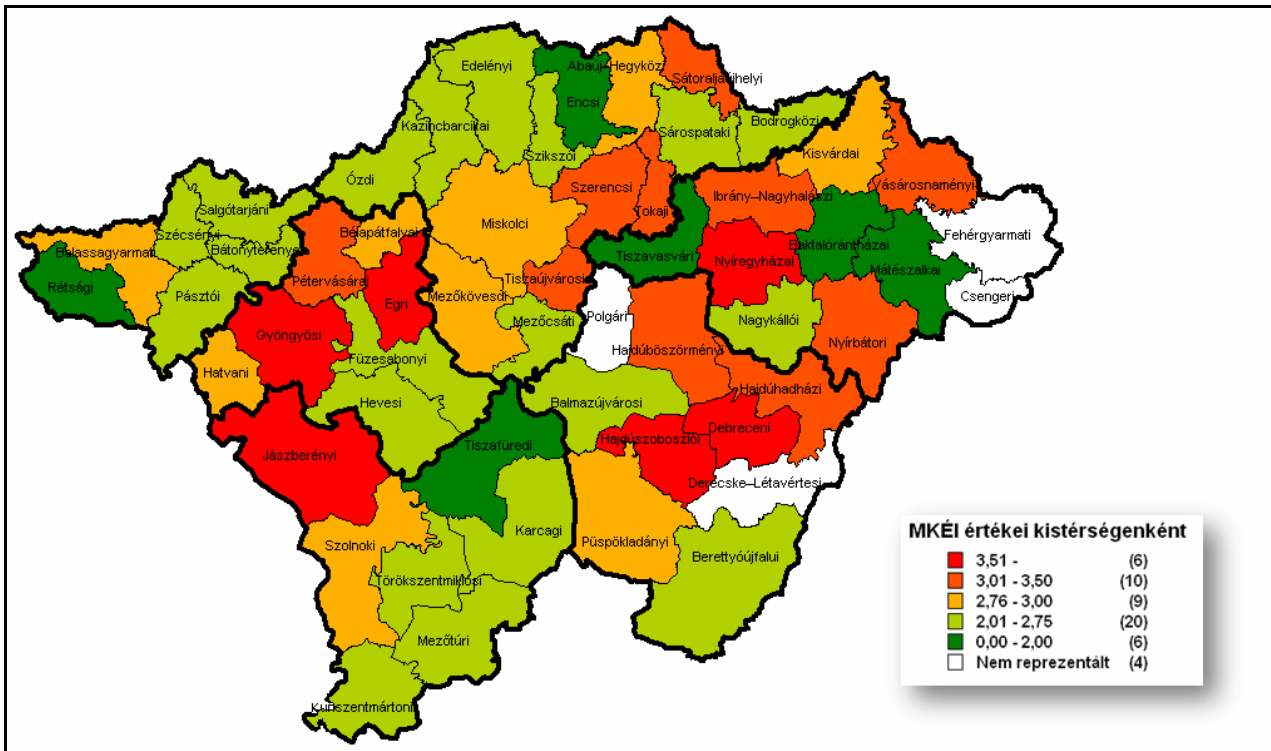
Fejlettségi kategóriaponttal módosított komplex élıhetőségi index (MKÉI)

$$K_f = \frac{K + f}{2}$$

ahol

- f az adott területi egység fejlettségi pontszáma, $1 \leq f \leq 5$ és $1 \leq K_f \leq 5$.

A kistérségek közül 6 emelkedik ki a komplex élethezősi index alapján: a Debreceni, Egri, Gyöngyösi, Hajdúszoboszlói, Jászberényi és a Nyíregyházi. (1. ábra).

1. ábra A kistérségek módosított komplex élethezősi indexe

Forrás: saját szerkesztés, 2008

Helyben tartó képességi index

Egy adott terület élethezőségének fogalmához kötve vizsgáltam – szintén a kérdőíves felmérés válaszai alapján – a település, illetve kistérségek helyben tartó képességet. Ehhez felhasználtam a településfunkciók kapcsán alkotott szolgáltatásfunkció-pontokat és a gyorsforgalmi elérthezőséget is. Ezek továbbá a településtípus, a település rang és a reprezentativitási szintet kifejező érték bevonásával szintén egy mutatót képeztem, ez a helyben tartó képességi index (HKI).

A fentiek alapján a helyben tartó képességi index számítási képlete kistérségre:

$$I_{HK} = \frac{\sum_{j=1}^m \left(\alpha_j \times \beta_j \times \sum_{i=1}^n x_i \right)}{m} \times r_k,$$

ahol

x_i = j-edik település i-edik jellemzőjének pontszáma,

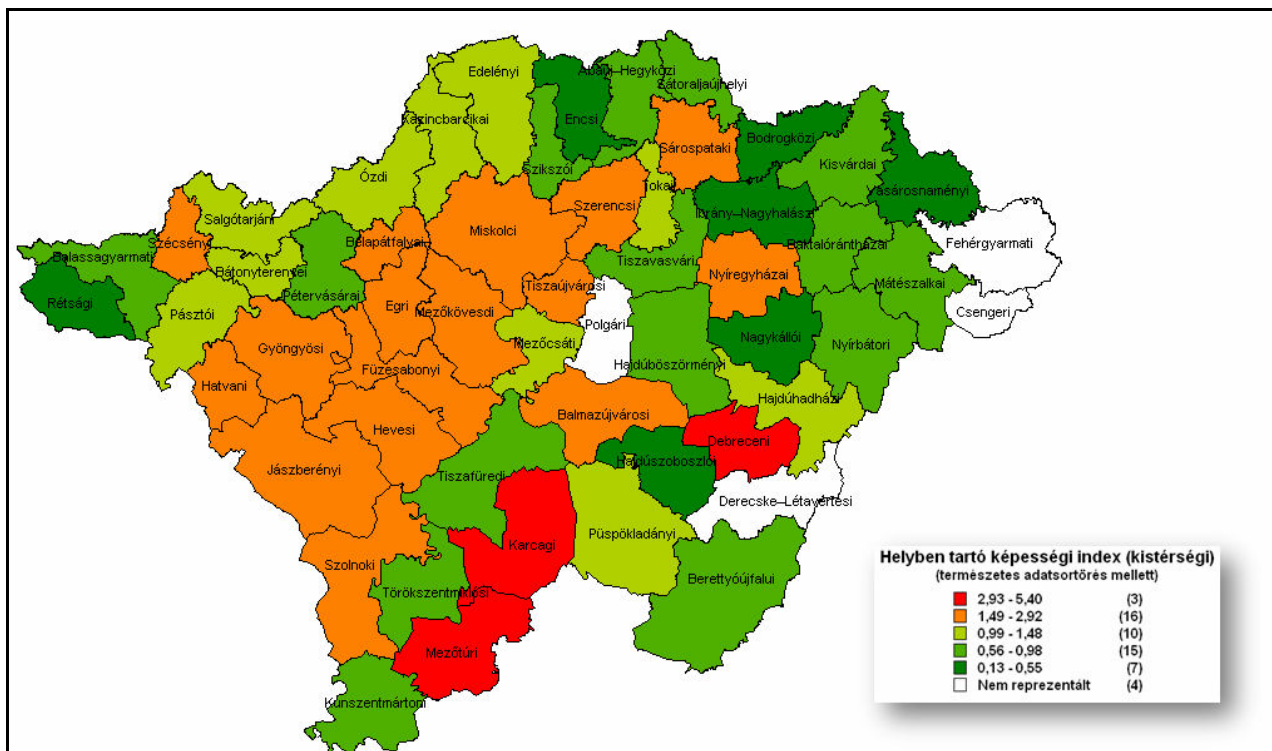
α_j = j-edik település településrang-súlya,

β_j = j-edik település településtípus-súlya,

m = a k-adik kistérség minta elemszáma (kistérségi minta településszáma),

r_k = k-adik kistérség reprezentativitási súlypontja és $1 \leq k \leq p$.

Az eredményeket ismételtén kartogramba foglaltam (2. ábra).

2. ábra Helyben tartó képességi index kistérségenként

Forrás: saját szerkesztés, 2008

Főkomponens analízis eredményei

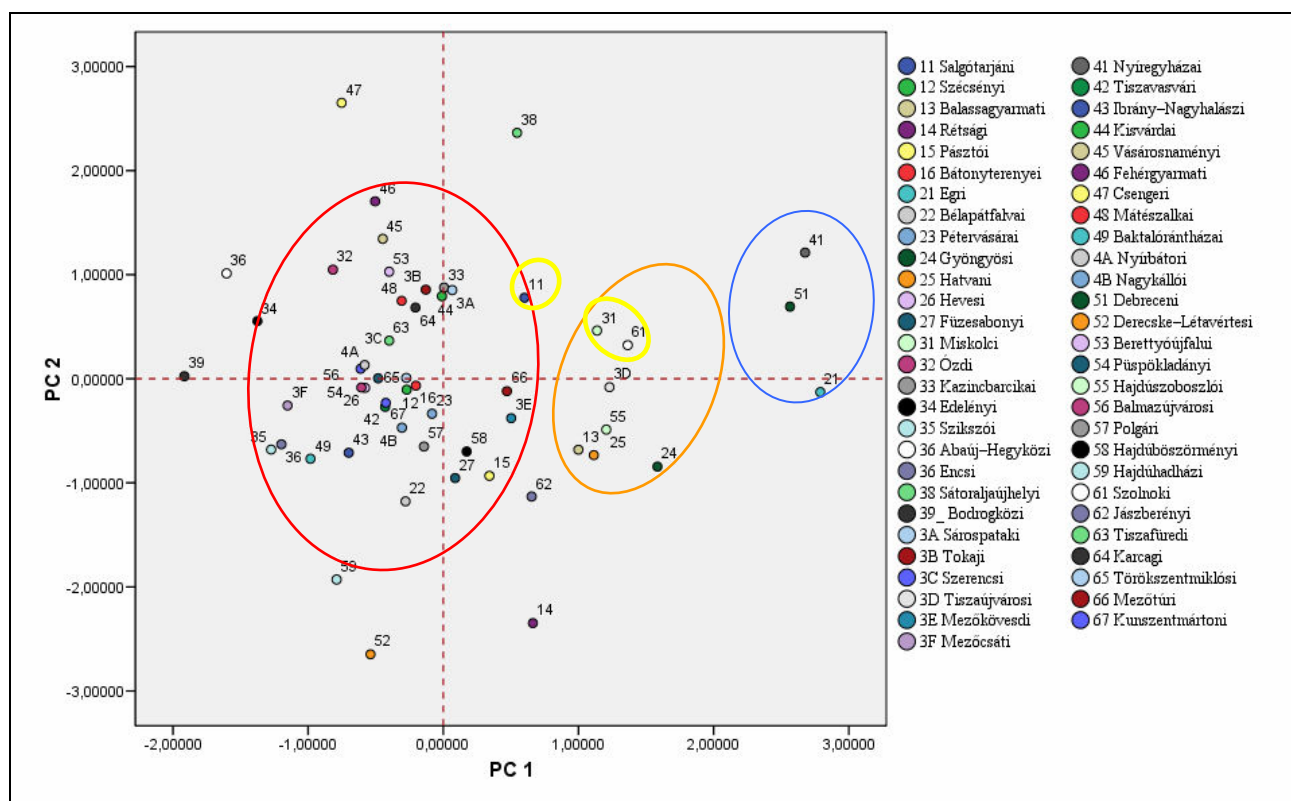
A két főkomponens által lehatárolt koordinátarendszerben ábrázolva a kistérségeket egy nagyobb, és három kisebb elemszámú csoportosulást fedeztem fel. Az egyikben a 6 megyeszékhelyi kistérség található a Gyöngyösi kistérséggel kiegészülve. A megyeszékhelyek kiemelt helyzetéből, központi funkciójából és közigazgatásban betöltött szerepéből adódóan nem meglepő a megyeszékhelyi kistérségek elkülönülése, hiszen mindezen tényezők jótékony hatással bírtak megítélésükre és indirekt módon pozitívan hatottak a térségi gazdasági folyamatokra. A csoporton belül elkülönülten található az Egri kistérség, mely újfent jelzi a heves megyei megyeszékhely akkori húzóerejét. A Gyöngyösi kistérség pedig a korábbi élelmiszeripari és borászati hagyományainak, a relatíve magas szintű infrastrukturális hálózatának és Budapest közelségének köszönhetően igen jó helyzetét. Ehhez hozzájárult a felsőoktatási funkció jelenléte és a szolgáltatások magas szintű hozzáférhetősége is.

A megyeszékhelyi csoporthoz viszonylag közel álló két csoportban olyan települések kistérségei találhatók meg, mint Jászberény, Hajdúszoboszló, Hatvan, Tiszaújváros, Mezőkövesd (64. ábra). Az akkori gazdasági helyzetük alapján ez nem is meglepő, hiszen Jászberény évek óta dinamikus fejlődik, és ez jótékony hatással bír közvetlen környezetére is, s nem szabad megfedkezünk a jelen lévő felsőoktatásról sem. A hajdúszoboszlói térség turisztikai potenciáljának, a tiszaujvárosi pedig vegyipari súlyának köszönhetően relatíve jó helyzetét. A Hatvani kistérség hasonlóan a Gyöngyösihez élni tudott Budapest közelségével, vasúti csomóponti helyzetével és az 1990-es években még meghatározó élelmiszeripari szerepével.

Az időben tovább haladva és eljutva az első időszak (1998-2002) végére az előbb ismertetett kistérségi csoportok tekintetében jelentős átrendeződés a megjelenített pontok alapján nem látható. Továbbra is négy csoportba rendeződve oszlanak meg a kistérségek (65. ábra). A változás a megyeszékhelyi csoport tekintetében az, hogy a 6 megyeközponti térség mellé már nem csak a Gyöngyösi, hanem a Hajdúszoboszlói is társult, illetve a 6 központi területi egység „távolodott” egymástól.

Az előbbi változás valószínűsíthetően Hajdúszoboszló és környezete idegenforgalmi eredményeinek következménye, míg utóbbi gazdasági struktúraváltás hatásainak, ágazati súlypontok változásainak tudható be. Gondoljunk csak például Eger és térsége iránti turisztikai érdeklődés fokozódására, míg a Salgótarjáni és Miskolci kistérségek esetén az ágazati problémákra (üveggyártás, kohászat)! A két kisebb csoport közül a fent említett középvárosok kistérségei által alkotott továbbra is koherensen megmaradt, míg a 4 elemből álló csoportosulás az Edelényi, Encsi, Szikszói és a Baktalórántházai által alkotott. Ebben jelentős változás csak a Baktalórántházai térség közeledése, hiszen már az említett évben is egy egységet alkotott a földrajzilag is szomszédos három borsodi kistérség. Utóbbi három esetén az igen kedvezőtlen helyzetében jelentős szereppel bír a határmentiség és a korábbi diósgyőri kohásztól való egyoldalú függőség.

2006-ra az általános térbeli koncentráció fokozódott, összességében a megyék központi térségei is közeledtek egymáshoz, igaz az Eger, Debrecen, Nyíregyháza központú területi egységek esetében kisebb fokú elszeparálódás látható (67. ábra). A 2002-2006 közötti időszakra vonatkozóan ehhez képest markáns eltérés nem érzékelhető, az északkeleti országrész térségeinek egymáshoz mért helyzete konzerválódni látszik (3. ábra).

3. ábra Kistérségek relatív helyzete (2002-2006)

Forrás: saját szerkesztés, 2008

Hipotézisvizsgálatok eredményei

Hipotézis(H1): Az első hipotézisem az volt, hogy Északkelet-Magyarországon a megyeszékhelyi és egyéb kistérségek közötti differenciálódás következményeként a jövedelmi különbségek jelentősek és azok fokozódnak. A hipotézis részben vált bizonyítottá, hiszen a jelentős jövedelmi különbségeket illető feltételezés helyességét a Robin Hood index és a jövedelmi allokációs arány használatával kapott eredmények igazolták, ugyanakkor a fenti relációban értelmezett jövedelmi különbségek nem fokozódnak, igaz nem is csökkennek egyértelműen. Azok inkább konzerválódni látszanak, vagyis a hipotézis második fele helytelen.

Hipotézis (H2): Az egyes kistérségek élhetőségi megítélése és az egyes válaszadók lakhelyének településtípusa, rangja illetve a válaszadó korcsoportok között várhatóan szoros összefüggés tapasztalható. A településtípus illetve rang valamint az élhetőségi megítélés közötti szorosabb kapcsolat tapasztalható volt, vagyis a feltételezés helyesnek bizonyult, ugyanakkor a korcsoportok és a válaszok közötti szoros kapcsolat nem nyert bizonyítást, a válaszok alakulását is kifejező indexek értékeinek egymáshoz viszonyított arányai kérdéskörönként elég hektikusan változtak

Hipotézis (H3): A komplex élhetőségi és a helyben tartó képességi index területi egységenként hasonló relatív értékeket mutat a területi egységek összehasonlítása során. A két index értékeire kiszámított korrelációs érték, illetve kartogramon történt eredménymegjelenítés is cáfolta a feltételezést.

Hipotézis (H4): A kistérségek KSH és a helyi lakosság által fejlettségi kategóriákba történő besorolása számos esetben eltérő eredményt mutat adódóan abból, hogy előbbi statisztikai mutatókból képzett komplex fejlettségi indexet alkalmaz, míg utóbbi saját tapasztalatra, elvárásokra és attitűdre építve teszi ezt meg. A hipotézis megerősítést nyert, hiszen a besorolás eredményeit megjelenítő kartogram összevetésre került a 67/2007. OGY határozat alapján készített KSH tematikus térképpel, s azok között markánsan megjelenő különbségek láthatók voltak.

Új tudományos eredmények

Eredmény (E1): Tudományos módszerességgel igazoltam, hogy Magyarország északkeleti térségében a területi differenciálódás eredményeként a megyeszékhelyek, megyeszékhelyi kistérségek funkciójukból, az elmúlt időszakban felerősödött szerepkörükből adódóan elszívó hatást gyakorolnak környezetükre, továbbá az említett területi egységek közötti jövedelmi különbségek erőteljesen érzékelhetők, s azok stagnálnak.

Eredmény (E2): Képeztem egy, a területi egységek élhetőségének mérésére alkalmas és egy helyben tartó képességet mérő indexet, amelyeket egy közel 1000 fős mintájú kérdőíves felmérés válaszainak feldolgozására alkalmaztam.

Eredmény (E3): Az indexek alkalmazásával bizonyítottam, hogy a megyeszékhelyi kistérségek mind élhetőség, mind helyben tartási képesség alapján kiemelkednek a többi területi egység közül, illetve az északkeleti országrész belső területeinek helyben tartó képessége a peremterületekéhez képest jobb.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az elvégzett vizsgálatok eredményei alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az elemzésem középpontjában álló északkeleti országrész hazánk más térségeihez viszonyítva jelentős lemaradással küzd. Mindez a térség régióira és megyéire számos mutató esetén egyaránt igaz.

Ezen jellemzők közé sorolható a területi foglalkoztatás, keresetek, GDP, a beruházás, stb. Szinte bármelyiket is nézzük Északkelet-Magyarország értékei relatíve alacsonyok. Mindemellett ez nem csak az Alföld és az ország északi részére igaz, hiszen az említett mutatók közül a GDP és beruházás kapcsán számolt allokációs arány és Hoover-index értékei azt is bizonyították, hogy a területi heterogenitás központi kérdését országos viszonylatban Budapest illetve a központi régió túlzott dominanciája jelenti. Igen magas az átcsoportosítandó beruházási és GDP összegek aránya, s e két ismérv tekintetében a magas szintű területi koncentráció konzerválódni, bizonyos vonatkozásban növekedni látszik.

A heterogenitás azonban nem csak országos viszonylatban probléma, hiszen maga az északkeleti országrész is igen egyenlőtlen, a kistérségekre számolt Robin Hood-index és jövedelmi allokációs arány erre enged következtetni. Az értékekből kitűnt, hogy a megyeszékhelyi kistérségek – főleg a megyeszékhelyek szívóerejének köszönhetően – esetében magas a jövedelmi koncentráció, igaz található egy-két tovább középvárosi központtal bíró kistérség, például a Gyöngyösi, melynek a térségi jövedelmen belüli aránya meghaladja népességen belüli arányát. Ellenpélda is említhető hiszen, amíg a Miskolci kistérség 2002 előtt a legmagasabb allokációs értékek egyikév bírt, addig azt követően már csak a második koncentrációs kategóriába esett. Ebből arra következtettem, hogy az 1990-es években lezajlott gazdasági struktúra változás hátrányosan érintette Miskolcot és térségét, ugyanakkor jót tett Nyíregyházának és Debrecennek.

Mindezt az elvégzett kérdőíves megkérdezés során kapott válaszok, és az azok feldolgozásával kapott eredmények is alátámasztják. Ráadásul ezek alapján az is érzékelhető, hogy a térség az ott élők megítélésére épülő értékelés alapján is igen heterogén, nem csak a gazdasági-társadalmi statisztikai mutatók és értékelések szerint. Pozitívan többnyire azon kistérségek lakói értékelték, melyek vagy megyeszékhelyi – ahogy láttuk e tekintetben sem egységesen –, vagy turisztikai illetve relatíve Budapest közeli (Jászberényi) térségek. Ezek érthetőek is, hiszen a megyeszékhelyek gazdasági húzóereje, az általuk biztosított lehetőségek, mind pozitív irányba mozdítják az adott földrajzi terület élhetőségét, az ott lakók életminőségét. Gondoljunk csak a munkalehetőségekre, bérekre, a tömegközlekedésre, szolgáltatásokra, környezetre stb.

E gondolat mentén haladva már nem is annyira meglepő Miskolci, Salgótarjáni és Szolnoki kistérség többi megyeszékhelyi térségektől eltérő megítélése, habár az elmúlt években e központokban is jelentős változások történtek.

További következtetésként fogalmazható meg, hogy amint az érzékelhető volt a kartogramokon és képzett indexek értékei alapján, az életminőséggel és fejlettséggel kapcsolatos attitűd nem feltétlenül egyezik meg a statisztikai mutatók, gazdasági számok által alátámasztott tényekkel. Az adott térségben élőkre nem a számok világa, hanem a mindennapi személyes tapasztalatok hatnak elsődlegesen. A gazdaság- és társadalomstatisztika által nem mérhető személyes értékítéletnek, az életminőséget befolyásoló tényezőkkel kapcsolatos preferenciának számos kevésbé jól mérhető, csupán fogalmi kategóriákban megadható elemével kell számolnunk. Ezekre pedig csak áttételesen, társadalmi érzékenység birtokában és a közösségi normákat tiszteletben tartva hathatunk. S valljuk be őszintén ez a hatékonyság, a gazdasági profit, a gazdasági piac bővületében nem egyszerű feladat, ez a térség azonban többek között erre is vár.

A Welzel-féle kutatás lehet az iránymutatás számunkra, hogy hol érdemes fejlődési lehetőségeket keresnie hazánknak az egyéni és közösségi kulturális értékei tekintetében, hiszen Magyarország – s így minden részének, régiójának, településének – mindenkori megítélése (imázsa) jelentősen függ a hard, illetve tradicionális tényezőkön túlmenően a kulturális és egyéb soft tényezőktől is. Mindez pedig a beruházási, vállalkozási kedvet, a termelékenységet (jövedelem, tőke stb.), a hatékonyságot, vagyis a versenyképességi tényezőket generálja, fokozza, s végső soron e képességet javítja. Vagyis a Phelps által is megjelölt, az amerikai gazdasággal szembeni Európa szerte jellemző lemaradás kulturális és intézményi okait mérsékli, szünteti meg.

A fent ismertetettekkel összefüggésben számos kérdés felmerülhet. Köztük az is, hogy egy nemzet, régió kulturális paraméterei tudatosan, „felülről” változtathatók-e oktatási, nevelési (szemléletformáló) illetve gazdaságpolitikai eszközök segítségével. Ha csak a feudális berendezkedésével másfél évszázada szakító Japán példájára gondolunk, akkor mindenképpen. Ebben azonban a gazdaságpolitikai, illetve az osztálytársadalmi felelősség igen nagy, hiszen a kevésbé népszerű illetve kevésbé „kényelmes” lépések megtétele is szükséges a hosszú távú sikerességhez, versenyképességhez és a „jó imázs” (good will) megteremtéséhez. Az azonban kérdéses, hogy az ehhez szükséges intellektuális többlet adott-e a jelenlegi magyar illetve az északkelet-magyarországi társadalomban...

ÖSSZEFOGLALÁS

A tér és térbeliség folyamatos felértékelésének lehetünk tanúi világszerte. A globalizáció jegyében a tér összekötő és elválasztó szerepe a mindennapok részévé vált, gazdaságban, társadalomban stb. egyaránt. A tér kapcsán Magyarországon nemzeti keretek között elsődlegesen a gazdaság területi különbségei jutnak az ember eszébe.

A különböző területi egyenlőtlenségi folyamatok számos dimenzióban jelennek meg, elég ha csak a Budapest–vidék, középrégió–ország további területei, nyugat-kelet relációban gondolkodunk, vagy kisebb területi egységek kapcsán fejlődési tengelyekre. Északkelet-Magyarország esetében például Hatvan – Gyöngyös – Eger - Miskolc fejlődési, vagy Tiszaújváros – Miskolc – Kazincbarcika ipari tengely stb.

A területi eltérések főként gazdasági vonatkozásúak – GDP, beruházás, munkanélküliség, kereset stb. – de magukban hordozzák a társadalmi következményeket is, melyek hosszú távon elmélyülő konfliktusokat okoznak éppen ezért a központi politika beavatkozása szükséges a területfejlesztés tudatos és programszerű megvalósítása révén.

Ehhez azonban megfelelő informáltság vagyis a térségi problémák minél szélesebb körű feltárása szükséges, melyekhez a gazdasági statisztikai mutatók önmagukban nem elegendők, hiszen számos statisztikailag nem mérhető tényező láthatatlanul is alakítja ezeket a folyamatokat. Éppen ezért lehetnek hasznosak különböző területi szinteken azok az eltérő módszerek – például kérdőívezés –, melyekkel a helyben élők attitűdjét, területi identitását, a térséggel szembeni „lojalitást” is mérni lehet. E technikák olyan plusz információkkal láthatják el a döntéshozókat, melyek csak társadalmi-statisztikai mutatókkal nem mérhetők.

Hangsúlyozom, nem a statisztikai és képzett mutatórendszer alkalmatlanságára gondolok, hanem annak hiányosságaira. Hiszen én magam is alkalmaztam a térség pozicionálása és az északkeleti országrész NUTS 2 és NUTS 3 területi szintjeinek elemzése során több, a hivatalos statisztikai szerv által is használt, illetve a területi heterogenitás mérésére szolgáló mutatókat a.

A vizsgálatokon keresztül – duál-mutató, Hoover-index, allokációs arány – meghatároztam a GDP és a nemzetgazdasági beruházás tekintetében mutatkozó területi lemaradás mértékét, annak közelmúltra vonatkozó jellemzőit és a várható alakulását. A jövedelmek térbeli eloszlásának – Robin Hood-index, jövedelmi allokációs arány – vizsgálata során megjelöltem azon területi egységeket amelyek húzó térségek, s amelyek jövedelmi deficittel kénytelenek szembesülni

A fenti gondolat tükrében azonban kiegészítettem mindezt az általam képzett két indexszel, melyeket egy közel 1000 fős mintájú kérdőíves felmérés során a válaszok feldolgozására alkalmaztam. A két index közül az első a *komplex élıhetőségi index*, mely attitűdre, területi identitásra, imázsra, és egyéni preferenciára épül. A *helyben tartó képességi index* az adott területi egység településeinek számát, azok egyenkénti szolgáltatásfunkció ellátottságát, gyorsforgalmi elérhetőségét, településrangját és típusát foglalja magába törekedvén a településszerkezet és hierarchia együttes figyelembevételére.

A segítségükkel kapott eredmények mindenképpen elgondolkodtatók a jövőre nézve, hiszen a vidéki térségek, a kedvezményezett illetve hátrányos helyzetű területek szempontjából a népességmegtartó képesség kulcskérdéssé vált, főleg az információs társadalmak korában, ahol a területi tudásbázisnak – bele értve a szakképzett munkaerő által képviselt tudástőkét – kiemelt szerepe van.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK LISTÁJA

Király Zsolt

Könyv, könyvrészlet:

Idegen nyelven: -

Magyar nyelven:

1. Király Zsolt (2008): Falumegújítás és –fejlesztés. In: *Tudásalapú vidékfejlesztés (Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. tengely Kézikönyv)*. pp. 165-238. ISBN 978-963-06-6640-4
2. Király Zsolt - Takács István (2003): A SAPARD-pályázatok elkészítése. In: *Gazdálkodók kézikönyve - G 3.1. fejezet*. RAABE Kiadó, Budapest.

Tudományos folyóiratban megjelenő közlemény:

Idegen nyelven: -

3. Király, Zsolt – Takács, István (2008): Living standard, quality of life in North-East Hungary based on a survey. *Bulletin of Szent István University*. pp. 215-229.
4. Király, Zsolt – Takács, István (2008): Living standard, quality of life in North-East Hungary based on a survey. *Research in Agricultural & Applied Economics*.
Online: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/47549/2/25kiraly-takacs.pdf>
5. Király, Zsolt – Szmolka, Alexa (2009): The Comparative Analysis of The Micro Regions in The Northern Great Plains Region. *Gazdálkodás LIII. évf. 23. különkiadás*. pp. 56-63.

Magyar nyelven:

6. Hágen István - Király Zsolt (2004): Az EU tagországok és néhány csatlakozó ország összehasonlítása. *Gazdálkodás XLVII. évf. 9. különkiadás* pp. 72-81.

Egyéb cikk:

Idegen nyelven: -

Magyar nyelven:

7. Király Zsolt (2003): A magyarországi régiók és megyék gazdasági fejlettségének összehasonlító elemzése, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra és Heves megyére. *Magyar Internetes Agrárinformatikai Újság - 57. szám*. 2003. május.

Konferencián való részvétel:

Idegen nyelven:

8. Benet, Iván – Király, Zsolt (2009): Two Characteristics of Hungarian Development. Two Characteristics of Hungarian Development. „The Structural Changes in the Rural Areas and Agriculture in the Selected European Countries”. International Conference, Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute. Sterdyn, Poland.
9. Király, Zsolt – Takácsné György, Katalin – Takács, István (2009): Livability, population retention capacity and income position of subregions in North-East Hungary. Regions – countryside – Environment 2009. International Scientific Conference. Slovak University of Agriculture in Nitra, Faculty of European Studies and Regional Development.

10. Király, Zsolt (2006): The Dimensions of Regional Central-Periphery Relations in Hungary. Agricultural Transition and Rural Development after 1989 (Experience of Different Countries). International Conference, Budapest, Institute of Economics of Hungarian Academy of Sciences, 27 May – 2 June 2006. ISBN-10: 963-87229-1-6
11. Király, Zsolt (2005): Development or Stagnation – Subregions of The North-Hungarian Region. Perspectives of Regional Development in The Europe of Regions. International Conference, Gödöllő. 18-20. March 2005 ISBN 963 9483 52 4

Magyar nyelven:

12. Király Zsolt (2008): Település- és régióimázs, mint a vállalkozások egyik versenyképességi tényezője. XI. Nemzetközi Tudományos Napok. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös 2008. március 27-28. ISBN 978-963-87831-2-7
13. Király Zsolt (2006): A magyar közigazgatás reformja, mint regionális politikai igény. XXI. Óvári Tudományos Nap. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Mosonmagyaróvár. 2006. október 5. ISSN 0237-9902
14. Király Zsolt (2006): Magyarország kistérségi rendszere a '90-es évektől napjainkig. X. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös 2006. március 30-31. ISBN 963 229 623 0
15. Király Zsolt (2004): A scoring és ökonometriai módszerek alkalmazása regionális gazdasági elemzésekre IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös. 2004. március 25-26. ISBN 963 214 313 2

Egyéb publikáció:

Szakértői tanulmány:

16. Király Zsolt (2005): Összehangolt természetvédelmi ökológiai és ökoturisztikai fejlesztési koncepció, program és akcióterv kidolgozása az Észak-magyarországi Régió területén a magyar-szlovák határ mentén – I. fejezet. 7-56. pp.
 „Összehangolt természetvédelmi, ökológiai és ökoturisztikai fejlesztési koncepció, program és akcióterv kidolgozása az Észak-magyarországi régió területén a magyar-szlovák határ mentén” (PHARE CBC program - 2002/000-604-01: Határmenti együttműködés “Helyi kezdeményezéseken alapuló környezet- és természetvédelem a szlovák-magyar határ mentén” - HU2002/000-604-01-18(06A)projekt).